

dingen, en hij haalt er veel uit: het melancholie-bestrijdende aspect van 'ghenoechlijc' bijvoorbeeld, en de verschillende soorten remediën, die 'troostelijc' kan geven. Soms zijn de resultaten een beetje triviaal: dat 'nieu' een veelvoorkomende aanprijzing is in nieuwstijdingen ligt wel erg voor de hand. Daar staat weer tegenover dat voor elk propaganda-woord wordt nagegaan of het uit de klassieke retorica stamt, en of het betekenis-verschuivingen heeft ondergaan. — Een losse opmerking: dat 'cort en waerachtig' veel wordt gebruikt om kronieken aan te prijzen die helemaal niet kort hoeven te zijn (241) is interessant, maar is er wel een zo directe relatie met *ontrijming* als op bladzijde 243 wordt gesuggereerd? De langademige dichters Jan van Boendale en Willem van Hildegarsberch zijn toch ook zeer nadrukkelijk 'waerachtig'? Met andere woorden: is het wel juist die twee begrippen te koppelen?

Zo blijft er veel te vragen; voor een deel komt dat doordat dit boek veel biedt maar ook veel suggereert. Misschien heeft de auteur te veel aan en van zijn bronnen gevraagd. Het is duidelijk dat ze soms echt niet meer te vertellen hebben. Maar er staat veel interessants in dit boek; het mag zich zeker adverteren als 'nuttich' en 'nieu'.

B. Ebels-Hoving

P. Bange, *Spiegels der christenen. Zelfreflectie en ideaalbeeld in laat-middeleeuwse moralistisch-didactische traktaten* (Dissertatie Nijmegen 1986, Middeleeuwse studies II; Nijmegen: Centrum voor Middeleeuwse Studies, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1986, 323 blz., f37,50, ISBN 90 800063 2 7).

In dit proefschrift wordt verslag gedaan van een onderzoek naar een veertigtal laatmiddeleeuwse, in de Nederlanden circulerende spiegels en specula, waarin de lezers tot een juiste, christelijke levenswandel werden opgeroepen. Na een inleidend hoofdstuk waarin onder andere de vraag behandeld wordt waarom in de late middeleeuwen het begrip 'spiegel' zo vaak als symbool dienst deed, worden de veertig traktaten — waarvan de helft in de volkstaal en de andere in het Latijn geschreven zijn — afzonderlijk besproken. Deze analyse wordt gevolgd door een rond thema's gegroepeerde samenvatting van de gezamenlijke spiegels. Daarbij wordt geconcludeerd dat de auteurs aan hun lezers vooral praktische adviezen hebben gegeven zonder daarbij de eisen al te hoog op te schroeven. Men moest doen wat mogelijk was.

Vervolgens wordt aandacht geschonken aan de in de traktaten vermelde bronnen en exempla. Uitvoerig is nagegaan welke tekstgedeelten de auteurs aan anderen ontleend hebben. Of de toegevoegde lijsten van wie waar geciteerd is ook functioneel zijn, valt te betwijfelen. Mevrouw Bange wil voorts aannemelijk maken dat het gebruik van exempla kenmerkend is voor de spiegel-literatuur. Zij rekent de spiegels tot de *normatieve teksten*. Weliswaar sloten deze traktaten aan bij de laatmiddeleeuwse theologische discussies maar de lezers werden niet met gecompliceerde theoretische uiteenzettingen geconfronteerd. Het ging erom hen voor te houden hoe zij door hun eigen levenswandel konden bijdragen aan de verwerving van het eeuwig heil. Die lezers moeten vooral onder de geestelijken gezocht worden. In de traktaten werd het aardse leven nog steeds als een determinerend stadium voor het leven na

de dood gezien. Niettemin bespeurt men de neiging om ook een eigen positieve betekenis aan het aards bestaan te hechten. De lezers werden dan ook niet tot zelfverachting maar tot zelfaanvaarding aangespoord. Tegelijkertijd lieten de spiegels ook zien hoe de mens idealiter zou moeten leven.

De dissertatie van mevrouw Bange, die voor diegenen, die zich met de laatmiddeleeuwse spiegel-literatuur bezighouden veel (bibliografische) gegevens bevat, roept hier en daar bedenkingen op. De schrijfster vertoont een sterke neiging de onderzochte spiegels in allerlei categorieën in te delen zonder daar verder iets mee te doen. Zo worden — zelfs op twee plaatsen (38 en 225) — de bestudeerde spiegels op grond van tijd en streek van ontstaan, in drie groepen gerubriceerd. Maar hoewel gezegd wordt dat op die manier vergelijkingsmogelijkheden gecreëerd worden, zoekt men in het boek tevergeefs naar een vergelijking van die aard.

Een andere bedenking richt zich tegen hetgeen over de rol van de exempla in de spiegels gezegd wordt. Die zijn 'in de meeste Spiegels nadrukkelijk aanwezig en zeer belangrijk', zo wordt op bladzijde 182 meegedeeld. Maar uit de analyse van de spiegels blijkt dat van de 40 onderzochte traktaten er 21 geen enkele en 8 slechts één of hoogstens een paar exempla bevatten. Een minderheid van de spiegels voldoet aan hetgeen zoeven geciteerd werd. Dergelijke cijfermatige gegevens kan men toch niet afdoen met de verzuchting: '... het wekt veeleer verbazing, dat in een aantal Spiegels totaal geen sprake is van exempelen ...' (184). Veeleer moet men zich afvragen of de exempla wel zo kenmerkend zijn.

Tenslotte is er de vraag voor wie deze spiegels geschreven zijn. Met de schrijfster ben ik van mening dat deze traktaten vooral voor de geestelijkheid bestemd waren. Door prediking en zielszorg zal daarvan het een en ander tot de lekenwereld zijn doorgedrongen. Maar elders in haar boek suggereert zij dat het lezerspubliek aanzienlijk groter was. Op bladzijde 38 wordt gesproken over 'het brede publiek' waarop de schrijvers van de traktaten hun aandacht richtten. Elders (236) leest men dat de auteurs steeds dezelfde thematiek aansneden om daarmee 'de simpele, niet-geschoolde kerkgangers' te doordringen van bepaalde opvattingen. Op bladzijde 249 tenslotte, heet het dat 'brede lagen van de bevolking zich toch kennelijk aangesproken voelden'. Deze voorbeelden en andere passages wekken de indruk dat ook veel leken deze geschriften gelezen zouden hebben. Meer consistentie in het betoog — ook op andere punten — zou de kwaliteit van het boek stellig ten goede gekomen zijn.

C. G. van Leeuwen

A. Attman, *American Bullion in the European World Trade 1600-1800* (Acta regiae societatis scientiarum et litterarum gothoburgensis, Humaniora XXVI; Göteborg: Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, 1986, 115 blz., SEK 90,-, ISBN 91 85252 38 7).

In recente jaren is er een hernieuwde belangstelling voor de rol van het edel metaal in de pre-industriële tijd. Het intercontinentale vervoer van goud en zilver illustreert voor sommigen de homogeniteit van de toen bestaande wereldeconomie en voor anderen juist het ge-